

Марија Васић¹, докторанд
Универзитет у Нишу
Правни факултет
Србија

ГРАЂАНСКА ПРАВА И СЛОБОДЕ У УСТАВУ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ ИЗ 1888. ГОДИНЕ

Апстракт: Предмет рада је анализа одредаба којима се јемче грађанска права и слободе у првом уставу Краљевине Србије, тзв. Радикалском уставу из 1888. године, који се сматра једним од наслободоумнијих устава у деветнаестовековној Србији. Сходно наведеном, аутор најпре даје историјски приказ онога што је претходило доношењу овог устава, нарочито се фокусирајући на друштвено-политичке прилике у Краљевини Србији тога доба, као и на одредбе тзв. Намесничког устава Књажевине Србије из 1869. године који је претходио доношењу Устава из 1888. године. У централном делу рада, аутор приказује одредбе о грађанским правима и слободама Устава из 1888. године, указујући на разлике у односу на одредбе Устава из 1869. године, доводећи у однос поједина уставна решења са стандардима западноевропских устава који су служили као модел српским уставотворцима за креирање овог устава. У раду су примењени метод анализе и синтезе, метод индукције и дедукције, као и историјско-правни метод.

Кључне речи: устав, грађанска права, слободе, Краљевина Србија, либерали, напредњаци, радикали

Увод

Као и у другим земљама Балкана и у Србији се у постосманском периоду интензивно спроводио процес модернизације и промене облика државне власти, опште политичке праксе и културе. Након стицања аутономије укинута су све феудалне обавезе и кметови су постали земљопоседници, српско становништво је почело да насељава градове, који су до тада били насељени углавном муслиманским становништвом и досељеницима (занатлијама и трговцима) са разних делова Балканског полуострва. Виша класа коју чине кнез, његова породица и његови најближи сарадници су преузели власт и формирали нову

¹ *mvasic2@gmail.com*; Marija Vasić, University of Niš, Faculty of Law, Serbia

политичку елиту. Процес постављања државне управе пратиле су тенденције централизације која је имала за циљ да обезбеди ефикасну наплату пореза и других (вазалних) дажбина властима у Истанбулу. Услед недостатка образованих људи, државни органи су слали младе људе на универзитете у иностранству (најпре у Бечу, Цириху и немачким универзитетима, а од 1860-их па надаље махом у Париз). На овим местима студенти су чули за либералне политичке идеје и средином 1850-их, прва мала група интелектуалаца је почела да јавно промовише либералне политичке ставове. Заједно са неким истомишљеницима београдског Лицеја, они су себи поставили циљ да смање овлашћења кнеза и уведу парламентарни систем изабраних посланика уместо административног државног већа. Пре 1869. године Србија није имала уставни акт² који се заснива на принципима модерног парламентарног система, који подразумева одговорност министара пред парламентом и поделу власти. Доношење Устава од 1869. године представља једну од важних прекретница у државно-правном развоју Србије. Устав од 1869. године, познатији као Намеснички устав, суспендовао је важење Турског устава и створио услове и претпоставке за појаву политичких странака и парламентаризма.³ Наиме, након атентата на кнеза Михаила Обреновића маја 1868. године, најпре се отворило питање престолонаслеђа, будући да иза себе није оставио законито потомство. Одмах након кнежевог убиства, кнежевску власт почело је да врши привремено намесништво које је расписало изборе за Велику народну скупштину са задатком да именује кнеза у складу са законским прописима. Међутим, стварна власт била је у рукама оног ко је под својом контролом имао оружану силу. Тако је Миливоје Блазнавац, министар војни, искористио свој положај и са војском за кнеза изабрао Милана Обреновића.⁴ Велика народна скупштина је, под притиском војске, потврдила наследно кнежевско право Милану Обреновићу. Формирано је ново намесништво под вођством Миливоја Блазнавца са задатком да управља земљом до стицања пунолетства престолонаследника. Ново намесништво сусрело се са доста проблема које је требало да реши у корист напретка државе, али и у своју корист. По одлуци намесништва крајем 1868. године образован је Уставни одбор назван Светоникољски по дану сазивања, са задатком да расправи спорна уставна питања и одговори на главно питање: „Да ли је потреба и време да се да земљи устав сходан данашњем стању народа?“ Како је одговор Одбора био потврдан, кренуло се у израду нацрта устава, где је главну реч водио Јован Ристић. Велика народна скупштина сазвана је за 10. јун 1869. године, и на њој је донет устав, у уставној историји Србије познат још и као Намеснички устав.⁵

² Устав из 1835. и Устав из 1838. године су претходили наведеним уставима. Види: Д. Спасојевић, „Сто седамдесет година од доношења првог српског устава”, *Пеишчаник*, год. 3, бр. 3, 2005, 139–147.

³ А. Temizer, İ. Serbestoğlu, *Ambassadors and Consuls of The Ottoman Empire to Serbia*, Lyon, 2021, 56.

⁴ Н. Ранђеловић и П. Јеленковић, „Цртице српске историје права у контексту комуниколошких принципа”, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, 62, Ниш, 2012, 239.

⁵ С. З. Мирковић, *Српска њравна историја*, Београд, 2017, 13–35.

Кнез је био централни уставни орган власти. Положај кнеза је изразито надмоћан у односу на владу (Министарски савет) и скупштину. Намеснички устав изричито не прокламује начело поделе власти, али из уставних одредби следи да га прихвата. Законодавна власт је декларативно подељена између кнеза и Народне скупштине, извршну власт је вршио кнез посредством владе, а судска власт припадала је судовима. Државни савет је по Уставу сведен на тело које даје влади мишљење о предметима које би му она предложила и тело које врши неке функције управног суда. Влада и министри били су директно одговорни кнезу, а у неким сегментима министри су за свој рад одговарали кнезу и скупштини, мада, одговорност пред скупштином није била политичке, већ само кривичне природе. У другом одељку Устава регулисана су грађанска права и слободe. Устав од 1869. године уводи нова политичка права (бичачко право и слободу мишљења), али и проширује права и слободe зајемчене Турским уставом. Устав из 1869. био је само први корак ка стварању услова за развој демократских установа и институција Књажевства Србије. Био је веома рестриктиван у одређивању личних и политичких слобода и права. С тим у вези, напори за његову ревизију су уследили одмах по доношењу истог. У том погледу у српској политици друге половине 19. века егзистирала су три супротстављена политичка покрета. Један је либерални политички покрет кроз који су либерално оријентисани интелектуалци образовани на централноевропским или западноевропским универзитетима и промовисали реформе и институције према западноевропским либералним принципима.⁶ Други је био конзервативни (напредњачки) покрет који се залагао за одлучнију улогу Савета наспрам Народне скупштине, као и противљење доношењу слободоумних закона. Конзервативце су седамдесетих година 19. века заменили младоконзервативци школовани на београдском Лицеју и западноевропским универзитетима, који су касније основали Напредну странку. Трећи је био радикално-националистички покрет који се противио западноевропским либералним принципима и тежио, на основу идеја раносрпских социјалиста и руских народњака, националној српској држави заснованој на изворним патријархалним институцијама српског друштва. Кључна административна јединица у националној, односно народној држави требало је да буде „самоуправна српска општина”, са „великом народном скупштином” коју би чинили представници општина и нације као њеног највишег представника, законодавне и судске власти. Нација би према овој идеологији била политички организована у „националну”, односно Радикалну странку, која би као владајућа странка имала парламентарну већину и била би одговорна само парламенту. У том погледу, главна функција државе, према идеологији Радикалне странке не би била заштита права појединца и грађанских слобода, већ националног (народног) просперитета.⁷

⁶ P. Vodopivec, “Political Traditions in Central Europe and in the Balkans (in the light of the experience of the first Yugoslavia)”, *Yoroppa kenkyuu = European studies*, 5, Toukyou, 2006, 93.

⁷ Л. Перовић, „Програми народне демократије у Србији друге половине XIX века”, *Токови историје*, 1–4, Београд, 1999, 83–92.

Либерална странка је најмлађа од три странке које су чиниле политички живот у књажевини, односно краљевини Србији, али је зато странка са најстаријим предстраначким животом појавивши се неформално на политичкој сцени Србије још средином 19. века, борећи се за парламентарни систем. Окосницу ове групације чинили су „синови отаџбине”, припадници прве генерације домаћих интелектуалаца. Као стипендисти владе конституционалиста, школовали су се на западним (углавном француским) универзитетима, где су се упознали са либералним политичким идејама. Либерална странка је и формално основана 1882. године, њен неупитни вођа био је Јован Ристић.

Напредна странка основана је јануара 1881. године од стране тзв. младоконзервативаца под вођством Милана Пироћанца, који је био њен први председник (до 1886.) а кога је на том месту наследио Милутин Гарашанин (до 1896.). Ова странка је дошла на власт захваљујући подршци кнеза Милана Обреновића и остала је упамћена по спровођењу либералних реформи у области просвете, правосуђа, политичких странака, Народној банци и стајаћој војсци. У првом периоду своје власти ова странка је обезбедила слободу штампе, слободу удруживања и уводи слободне изборе. Након Тимочке буне 1883. године и српско-бугарског рата, постаје непопуларна код народа, и 1887. године одлази у опозицију.

Радикална странка основана 1881. идеолошки се уобличавала под утицајем Адама Богосављевића (њеног руралног крила) и Светозара Марковића (интелигенције). фокусирана на борбу против бирократије. Странка је имала и четири кључне личности: Николу Пашића, Перу Тодоровића, Стојана Протића и Милована Миловановића. Међутим, после Тимочке буне 1883. године, радикали су се потпуно посветили борби за политичке промене: за конституционализам, принцип народног суверенитета и парламентарне демократије, локалну самоуправу, политичка права и слободе, правду као највишу вредност за све грађане.⁸ Прокламовањем напред наведених идеја и тежњом ка систематским политичким организовањем, Радикална странка је стекла масовну подршку становништва. Својим захтевима за промену уставног реда и спровођења сопственог политичког система представљали су и претњу круни и владајућој политичкој партији (напредњацима) средином 1880-их. Током Тимочке буне, радикали су били оптужени од стране краља Милана да су подстакли сељаке на побуну, због чега су водећи људи ове странке били хапшени и прогањани. У овим напетим условима, и даље уживајући велику популарност код народа, радикали су били принуђени да пристану на сарадњу са својим политичким противницима (либералима), тако да су 1887. године постигли договор са краљем и дошли на власт. У њиховом ривалству са краљем и либералима су прво размишљали о преузимању британског парламентарног модела, али на крају су усвојили уставно-парламентарни систем по узору на Устав Белгије из 1831. године (*La Constitution belge du 1831*). Снажни притисци опозиције приморали су

⁸ Исто, 83–92.

краља да усвоји демократски устав 1888. године, тзв. Радикалски устав, уведећи парламентарни систем и строгим ограничењима монархијских прерогатива, слободне штампе, локалне самоуправе и бесплатног образовања.⁹ Тако је Србија 1888. добила нови устав, који је отворио пут ка парламентарном систему и ограничавању краљевих овлашћења.¹⁰ Радикалски устав из 1888. године био је први уставни акт независне Краљевине Србије. Поред тога што је усвајање Радикалског устава означило почетак ере парламентаризма у Србији, по мишљењу већине савремених конституционалиста, један је од најнапреднијих устава за читав период развоја српске уставности и један од најлибералнијих у оновременој Европи.¹¹ Устав се заснивао на либералном схватању људских права, које је нашло свој правни израз у западноевропским уставима почетком деветнаестог века и одликује се широким каталогом права и гаранцијама за њихово спровођење.¹² Сходно наведеном, предмет овог рада су грађанска права и слободе које прокламује Радикалски устав из 1888. године. Циљ рада је да се на један свеобухватан и систематичан начин представи и анализира спектар грађанских права и слобода која су загарантована овим уставом као и правних механизма за њихово поштовање.

Доношење Устава Краљевине Србије из 1888. године

Као што је то већ истакнуто у овом раду Намеснички устав из 1869. године је својим одредбама утабао пут појави политичких странака и успостављању парламентаризма у Србији. Наиме, након убиства кнеза Михаила 1868. године у име тада малолетног Милана Обреновића државом је управљало намесништво за време чије владавине је и донет тзв. Намеснички устав из 1869. године. Краљ Милан Обреновић је донео одлуку да абдицира 1887. године у корист свог малолетног сина Александра, а како би му олакшао управљање земљом пристао је на реформу устава из 1869. године. Како би боље разумели процес мењања Намесничког устава, односно доношења тзв. Радикалског устава најпре је неопходно указати на друштвено-политичке прилике Краљевине Србије тога доба које су довеле до иницијативе за уставне реформе.

Пут и садржину уставне реформе и краљ и вођства странака су видели различито. До промене устава дошло се кроз сукобе, али и постепено, када су

⁹ М. St. Protić, *Between democracy and populism – Political ideas of the people's radical party in Serbia (The Formative Period: 1860's to 1903)*, Belgrade, 2015, 153.

¹⁰ N. Kršljanin, "The Great National assembly of Serbia: A sovereign representative body or a political myth?" *El Parlamentarisme en perspective historica – parlaments multinivell*, 1, Palma, 2019, 134.

¹¹ Н. Ранђеловић, „Судство у српским уставима”, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, 49, Ниш, 2007, 267.

¹² К. А. Polovhenko, "Peculiarities of the legal status of the individual under the Constitution of Serbia 1888", *Gaps in Russian Legislation*, 6, 2017, 111.

се стекли услови да се дође до сагласности и јединственог текста устава. Поред политичких странака и сам краљ је био незадовољан Намесничким уставом, за који је сматрао да га не обавезује јер је донет у време његовог малолетства. И напредњаци и радикали су желели промену устава. Напредњаци су највеће наде везивали за промену устава јер их је само дводомни представнички систем могао ослободити притисака двора, који су као најслабија странка стално трпели, а њихов програм уставне промене почивао је управо на завођењу дводомног представничког система. Радикали су уставну промену желели, верујући у своју снагу којом би били у стању да политички програм и свој радикализам преточе у уставно решење и да нови систем власти почива у целини на принципима народног суверенитета и народне самоуправе.

На изборима 7. септембра 1883. године радикали су однели убедљиву победу. Нова влада формирана је септембра 1883. године на челу са Николом Христићем, а истог дана после отварања скупштина је распуштена. Краљ Милан био је спреман на крајње мере обрачуна с радикалима, а потом је уследила Тимочка буна и одлагање решавања уставног питања на дужи рок. Тимочка буна је народна буна и представљала је крупан политички догађај. Радикална странка није организовала буну, али је њен допринос био управо стварање расположења за буну, а повод за побуну био је покушај да се сељацима одузме оружје које су они као народни војници држали код кућа. Међутим, политичка криза и положај у коме се краљ нашао након српско-бугарског рата, навели су краља да направи компромис са радикалима. Посао на промени устава почео је званично Прокламацијом краља Милана 14. октобра 1888. године.¹³ За израду нацрта Устава формиран је Уставотворни одбор. Већ од формирања Уставотворног одбора било је јасно да се реформа устава у целини свела на припреме и пристанак Радикалне странке, као најјаче политичке странке, да прихвати садржину и спроведе поступак реформе који је краљ осмислио и политички припремио. Уставотворни одбор био је састављен из подједнаког броја представника сваке странке, иако је Радикална странка била најјача и далеко је надмашивала друге две странке. Председавајући одбора био је краљ Милан, а за потпредседнике су именовани Јован Ристић, Милутин Гарашанин и Сава Грујић. Када је окончан рад на нацрту и када га је прихватио Уставни одбор, краљ је инсистирао да се партијски лидери обавезу да ће на Уставотворној скупштини нацрт Устава бити прихваћен „од корице до корице”. Поседна одговорност је била на радикалима јер су они чинили пет шестина чланова Уставотворне скупштине. Након проласка свих фаза процедуре доношења, Устав је проглашен 22. децембра 1888. године. Скупштина је држана у згради Народног позоришта и Устав је усвојен огромном већином гласова, 498 посланика било је за, 75 против и 3 уздржана. Након доношења Устава краљ Милан је абдицирао у корист малолетног сина Александра. На основу свих

¹³ Ј. М. Продановић, *Српски народ у 19. веку*, књ. 4–6, *Уставни развој и уставне борбе у Србији*, том 3, Београд, 1936, 149.

околности наметнуо се закључак да Милан, сходно својој природи, није могао ни желео да влада по новом Уставу. Након краљеве абдикације формирано је намесничтво у стаставу: Јован Ристић, Коста Протић и Јован Белимарковић који ће вршити краљевску власт до краљевог пунолетства, а краљ Милан је, као бивши владар, напустио земљу.

Заштита грађанских права и слобода у Уставу Краљевине Србије из 1888. године

Радикалски устав из 1888. године поклања велику пажњу грађанским правима и слободама. У прилог овој тврдњи говори чињеница је скоро једна петина уставног текста непосредно или посредно посвећена овој материји, као и чињеница да се глава о грађанским правима и слободама налази одмах иза уводних одредби о облику владавине, државној вери и државној области.¹⁴ Људска права систематизована су у делу II под називом „Уставна права српских грађана”. Грађанство као статус је дефинитивно потврђено. Такође, важно је споменути и одрицање племићких титула што јесте својеврстан одраз принципа једнакости. Једино одступање од принципа равноправности грађана признато је краљу који је неприкосновен и не одговара никоме. Заштита људи у овом уставу конципирана је у форми права и слобода. Каталог људских права у Уставу из 1888. године потпуно је уклопљен у време и место живота Србије као европске државе, и ни у једном аспекту не одступа значајније од најнапреднијих устава оног времена и бележи готово сва тада препозната и уобичајена људска права.

Члан 6. Устава, који је уједно први члан II главе прописује институт „српског грађанства”, односно права на држављанство на исти начин као и Намеснички устав из 1869. године. Наиме, у поменутом члану стоји да „*Како се добива и људи српско грађанство, каква права оно даје и како та права пресудају, одређује се овим Уставом и законима*”. Такође, као и у Намесничком уставу и Радикалски устав нормира могућност одрицања од држављанства на начин да „*Свакоме је српском грађанину слободно да испуни из српскога грађанства, пошто испуни обавезе војне службе и друге дужности које би имао сјам државе или сјам приватних лица* (члан 29)”. Овде треба истаћи да ова одредба није карактеристична за европске уставе који су креаторима напред наведених српских устава послужили као модели.

Чланом 7. прописано је право једнакости, односно равноправности свих Срба пред законом на идентичан начин као и Намесничким уставом. Наиме, Декларација о правима човека и грађанина из 1789. године у члану 1. одређује да се људи „*рађају и остају слободни у правима*”, док проширена Декларација из 1793.

¹⁴ М. Каулазов, „О грађанским правима и слободама у српским уставима и законима”, Зборник радова Правног факултета, 2, Нови Сад, 2004, 208.

године (*Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen de 1793*) право на равноправност сврстава у први ред природних права човека на начин да прописује: „Сви људи су једнаки по природи и пред законом”. У том погледу српски уставотворци су под утицајем одредби декларација, по моделу француског и белгијског устава дефинисали право на једнакост на напред описан начин. У прилог праву на једнакост је и наредни члан, тј. члан 8. који прописује да се „Грађанима српским нијих се моју давати, нијих иризнајих иијиуле илемеијива”. Ова одредба представља новину у односу на Намеснички устав и представља резултат утицаја ставова либерала који су сматрали да је за развој и напредак српског друштва од нарочитог значаја укидање свих сталешких подела.

Чланом 9. јемчи се право на личну слободу као индивидуално право, као и права лица у случају лишења слободе. Поред тога што је уставом експлицитно гарантована „лична слобода” (став 1), било је прописано и да „нико није могао да одговара, осим у случајевима које је закон иредвидео и начином како је закон одредио” (став 2). Анализирајући ове одредбе, које је у говото идентичном формату познавао и Намеснички устав, закључујемо да се њима установљава право на одговарајући судски поступак. Дакле, поменути одредбама устава лична слобода је загарантована, али и подвргнута законском ограничењу. Међутим, за разлику од Намесничког устава, Радикалски устав личну слободу прописује детаљније и у нешто ширем формату. Наиме, у наредним ставовима поменути чланом прописано је да: „Нико не може бијих иријворен без иисменој и образложеној решења исијражној судије које му се мора саојијијији у самом часу иријварања. Ово решење мора се саојијијији лицу које се иријвара, у самом часу иријварања. Само кад је кривац ухваћен на делу може се одмах иријворити, али му се ојетј решење о иријвору мора саојијијији најдаље за 24 часа од како је иријворен (став 3)”. Такође, предвиђено је и право жалбе „иријив решења о иријвору ирвостјейеном суду који у року од 24 часа мора донети решење којим ће решење о иријвору исијражној судије усвојити или ионијијији (став 4)”. У погледу одредби које су прописане ставом 3. и 4. овог члана, Радикалски устав је био напреднији и у односу на европске уставе тога доба који су служили као модел српским уставотворцима, а што је пре свега одраз њихове кретивности и дубокоумности. У прилог овој тврдњи говори и цитат једног од радикала тога доба П. Тодоровића који је казао следеће: „Кад јод смо се дојали да се нешијо може законима изијраити, свајда смо се сјарали да шјо иодробније одредбе унесемо у Усјав”.¹⁵ Дакле, услед дојазни која је била заснована на лошим искуствима у смислу веома честог изигравања закона, односно ограничавања грађанских права, лична слобода је додатно ојачана уставним одредбама којима се забрањује неуставно лишење слободе.

Чланом 10. је прописано да: „Никоме не може судији ненадлежни суд”.

Чланом 11. је загарантовано право на одбрану на начин да: „Нико не може

¹⁵ В. Ђорђевић, „Горњи дом Србије”, *Отаџбина*, Београд, 1882, 87.

бийи суђен, док не буде надлежно саслушан, или законим начином њозван да се брани”. Ради се о праву које је на идентичан начин, а у складу са моделима европских устава тадашњег времена, било прописано и Намесничким уставом.

Чланом 12. је прописан принцип *Nullum crimen nulla poena sine lege*, односно принцип законитости казне и забране ретроактивне примене казне. Наиме поменути члан прописује следеће: „Казна се може усђановиђи само законом и ѡримениђи једино на дела за која је закон у најред рекао да ће се ѡом казном казниђи”. Овде треба нагласити да овакву одредбу није познавао Намеснички устав, као и да је у плану уставотворног одбора Ђ. Нешић предложио да се у овај члан унесе и забрана телесног кажњавања, што није било прихваћено.¹⁶

Чланом 13. став 1. прописано је укидање смртне казне за учиниоце политичких деликата („чисти ѡолиђичке кривце”), док су у наредним ставовима предвиђени одређени изузеци од немогућности изрицања смртне казне. Наиме, ставом 2. поменутог члана прописано је да се од правила из става 1. овог члана: „Изузимају случајеви извршења или ѡокушаја ађениђања на личности Владаочеву и на чланове Краљевскоја Дома, за које је одређена смртна казна у Кривичном Законику”. Такође, ставом 3. поменутог члана прописано је да од правила из става 1. овог члана: „Изузимају се и случајеви у којима је уз чисти ѡолиђичку кривицу учињено још неко кажњиво дело, за које је у Кривичном Законику одређена смртна казна, а ѡакође и случајеви које војни закони казне смртном казном”. Дакле у случајевима из става 2. и 3. члана 13. изрицање смртне казне је дозвољено. Овде треба истаћи да ова одредба представља новину у односу на Намеснички устав, као и да је по питању исте на седницама уставотворног одбора вођена озбиљна и опречна расправа по овом питању.

Чланом 14. је прописана забрана „ђројона срјској ѡрађанина из земље”. Такође, овим чланом је „забрањено и ѡрођеривања унуђар земље, осим у законом ѡредвиђеним случајевима”. Ово право није познавао Намеснички устав, и у том смислу оно представља новину, којом је по први пут уставом зајемчена забрана прогонства из земље, и то као безусловне забране, док је спречавање протеривања из места у место условљено, односно омогућено под условима предвиђеним законом. Овде треба напоменути да је Радикалски устав у члану 31. прописује забрану „издавања чисти ѡолиђичких криваца”.

Чланом 15. је предвиђено право на „нейовредивост сђана” (став 1). „Власи је ѡђраничена у вршењу ѡређресања сђана срјских ѡрађана, осим у случајевима које је закон ѡредвидео” (став 2). Међутим, и у таквим случајевима мора се поштовати прописана процедура. У ставу 3. овог члана прописана је обавеза власти да „ђреда лицу чији се сђан ѡређреса ѡисмено решење исђражној судије, на основу које се ѡредузима ѡређрес”. Против поменутог решења је била дозвољена жалба првостепеном суд, али она није имала суспензивно дејство, а уз то

¹⁶ И. С. Милетић, *Правни ѡрансђланђи и Устав од 1888 (уђоредно-ђравна сђудија)*, Правни факултет у Београду, Београд, 2013, 18.

је било прописано да ће се претрес „вршииши увек у ирисусићу два српска грађанина” (став 3). Поред овога у ставу 4. овог члан прописана је обавеза за власт „да одмах по извршеном иреиресу иреда лицу чији је сћан иреиресан уверење о исходу иреиреса, као и иоийиисан сисасак одузетих сћвари ради вођења даље ис-ириае”. Напошетку, у ставу 5. овог члана прописано је да: „Ни у коме случају ире-иирес не може биши ноћу”. Овде треба напоменути да је Намеснички устав такође познавао неповредивост стана, на исти начин, у смислу става 1. и 2. Међутим, Радикалски устав је кроз ставове 3, 4. и 5. детаљније уредио ово питање на начин који није оставио могућност законског прописивања претреса стана без судског решења, уз установљавање и забране вршења претреса ноћу.

Чланом 16. је зајемчена неприкосновеност приватне својине уз забрану експроприације осим у случајевима који су предвиђени законом и уз законску накнаду.¹⁷ Ова одредба је у сличном формату била прописана и Намесничким уставом, а пре свега по угледу на одредбу члана 17. Декларације из 1789. године, којом је одређено да је: „Власнишиво нейовредиво и свети ираво и нико ја не може биши лишен осим у случају законом иредвиђене и очийе јавне нужде, уз услов ираведне и иредвиђене одишете”.

Чланом 17. је предвиђена забрана прописивања казне одузимања, односно „конфискације имовине” (став 1.), „уз моућности одузимања иојединих сћвари, које су настале извршењем кажњивој дела, односно које имају својсћиво оруђа које је иослужило извршењу кажњивој дела или било намењено извршењу исћој” (став 2). Оваква одредба је у идентичном формату постојала и у Намесничком уставу и у том погледу не представља новину у смислу гаранције грађанских права и слбода. Такође, овде треба напоменути да, када је у питању конфискација имовине, она представља својеврсну санкцију која је имала фискално-политички карактер, и која је у периоду средњег века, као и у каснијем периоду, често примењивана од стране власти према политичким неистомишљеницима.

Чланом 18. по први пут у српској историји је прокламована „слобода савес-иши”. Основе овог права треба тражити у члану 10. Декларације из 1789. године који прописује да: „Нико не сме биши узнемираван збој својих убеђења, чак ни верских, иод условм да њиховим изражавањем не нарушава јавни ред усћановљен законом”. Намесничким уставом је било прописано да је: „Владајућа вера у Србији исћочно-иравославна, као и да је слободна свака друја иризнаија вера, и сћоји иод зашћийићом закона у извршењу своји обреда” (члан 31. став 2.). Радикалским уставом елиминисана је одредба о владајућој вери, с тим да је у члану 3. овог устава прописано да је „државна вера у Србији исћочно-иравославна”, док је на-даље у члану 18. овог устава прописано да: „Све иризнаије вере, слободне су и сћоје иод зашћийићом закона, уколико вршење њихових обреда не врећа јавни ред или морал”. На основу наведеног можемо закључити да слобода вере није била резервисана само за српске грађане већ и за остале верске припадности. Овде

¹⁷ Исто, 18.

треба напоменути да поред тога што је у члану 3. прописана као државна вера Србије, у члану 19. прописана и забрана: „сваке радње управљене иррелигиозно-православне вере у Србији (ирозелијизам)”.

Чланом 21. прописано је право на школовање и то у форми обавезног основног образовања. Разлог за утврђивање овог права лежи у ставовима српских либерала, који су по угледу на европске либерале инсистирали на томе да је за напредак друштва један од круцијалних сегмената чињење доступног образовања ширем слоју људи уз настојање да се наука доведе на виши ниво развоја. Сходно наведеном, по Радикалском уставу је основно образовање постало обавезно, мада је ово претходно било предвиђено још Законом о основним школама. Уставном одредбом предвиђено је да је основно школовање у јавним школама бесплатно, како би постало доступно што ширем слоју грађана Србије.

Чланом 22. установљено је право на „слободу мисли и шtamпe”. Овде треба напоменути да је Намесничким уставом на идентичан начин било прописано право на слободу мисли, док је слобода штампе била само прокламована уз ограничени домет. У том погледу Радикалски устав детаљно и таксативно прописује низ мера којима се штити слобода штампе, до те мере да се са сигурношћу може рећи да је од свих уставом предвиђених права ово право најисцрпније уређено. У члану 22 се детаљно и на нивоу највише европске уставности прописује да је „шtamпa слободна и да се не може уставовити цензура нијом било каква друја иррелигиозна мера која сиречава излазак, иродају и расиурање сиса и новина”. Забрањено је претходно одобрење власти као и тражење кауције. Прописано је да се новине и друге штампане ствари могу забранити само ако „садрже увреду владара и краљевској дома или сираних владаоца, као и здој иозива ирађана да устпају на оружје”. И у тако уско одређеним случајевима, власт је дужна да покрене поступак пред судом у року од 24 часа који је обавезан да у истом року потврди или поништи забрану, а уколико суд не донесе одлуку у овом року сматраће се да је забрана дигнута. Гаранација слободе мисли, а у њеном оквиру слободе штампе, која је извршена овим уставом је много потпунија од раније и потпуно је јасно исказана намера уставотворца да овим правима обезбеди стабилност и ефикасност, пре свега, предупређењем могућих злоупотреба у законској обради ових права.

Чланом 23. предвиђено је право на приватност, „крз нейовредивоси ии-сама и шелеирафских дейеша, осим у случајевима кривичне исираје и у случају раија”. Овде треба нагласити да ово право није било предвиђено Намесничким уставом и да у том погледу представља новину када је у питању заштита грађанских права и слобода.

Чланом 24. прописано је право на слободу мирног окупљања, на начин да: „Српски ирађани имају ираво скуиљаши се мирно и без оружја у зборове, уирављајући се ири шоме ио закону” (став 1). Ставом 2. Поменутог члана прописано је да: „За држање збора у зашвореном иросиору није иошредна иријава власиш. За зборове иод ведрим небом, који иодлеже нарочииим законима и уредбама, мора се

и^ре^тх^од^но влас^ти извес^ти^ии^и”. Ово право није познавао Намеснички устав иако је право на мирно окупљање први пут уређено Законом о зборовима и удружењима из 1881. године, доношењем Радикалског устава ово право је зајемчено уставом, уз подвргавање законским ограничењима.

Чланом 25. загарантовано је право на слободу удруживања. Овим чланом „ср^пским грађанима је се дозвољава удруживање у циљевима који нису и^ро^тивни закону” (став 1) уз искључивање „мо^ућности и^ош^тињавања ово^г права неко^г и^ревен^тивно^г мери” (став 2).

Чланом 26. предвиђено је право на петицију на начин да: „Сваки Србин има право обраћа^ти се у своје име земаљским влас^тима молбом коју може и^ош^ти^сати један или више њих. А као целина мо^у и^односи^ти молбе само надлеж^ни^ства и и^равна лица”. Ради се о праву које је на сличан начин било прописано и Намесничким уставом, те у том смислу не представља новину када је у питању заштита грађанских права.

Чланом 27. прописано је „право на жалбу и^ро^тив незакон^них и^ос^ту^пака влас^ти” (став 1), „уз обавезу више ин^ст^анце да ако нађе да је жалба неоснована, о разложима збо^г којих жалба није уважена извес^ти жалиоца решењем” (став 2). Као и право на петицију, и право на жалбу је било предвиђено Намесничким уставом, те у том погледу не представља новину по питању уставне заштите грађанских права. Међутим, новину представља одредба из члана 28. којом је прописано да: „Сваки Србин има право да не^посредно и без ичи^је^г одобрења и^пужи суду државне чиновнике и званичнике, као и и^редседнике о^пш^тина, кмет^ове и о^пш^тинске званичнике, ако су они у својем службеном раду и^овредили ње^гова права” (став 1), док „за минист^ре, судије и војнике и^од зас^тавом важе нарочи^те одредбе” (став 2).

Чланом 85. регулисано је бирачко право на начин да је прописано да: „Право бирачко има сваки рођени или и^рирођени Србин, који је навршио 21 и^одину, и који и^лаћа држави најмање 15 динара не^посредне и^оресе на и^одину (став 1). Задругари који су навршили 21 и^одину, имају и^раву бирања ма колику не^посредну и^орезу и^лаћали (став 2). Сваки који хоће да у^пош^треди своје бирачко и^раво мора и^ре^тх^од^но узет^и бирачку кар^ту. А бирачку је кар^ту надлежна влас^ти дужна издати свакоме, који докаже и^ризнаницом или и^ро^тико^лом у који се заводи и^лаћање и^оресе да је у и^рошлом или и^пекућем и^олу^то^гу и^ла^тио и^орезу која даје и^раво бирања” (став 3). Оваквим решењем није успостављено опште право гласа, али је у односу на претходно важећа уставна и законска решења знатно проширено, уз прописивање ниског, јасно дефинисаног, пореског цензуса од 15 динара, као једног од три неопходна услова за поседовање активног бирачког права, као и признавање права гласа задругарима без обзира на износ пореза који плаћају.

Напошетку, важно је истаћи да за разлику од Намесничког устава који је предвиђао могућност ограничења и обуставе слобода без ближег одређења, овим Уставом је уведена забрана обуставе одредаба Устава и нису разматране

околности у којима би задирање у ове слободе било оправдано. Наиме, у склопу одељка „О правима и дужностима грађана уопште” у члану 38. Намеснички устав је установио институт ванредног стања, односно могућност да влада „у случају иреке ојасносѝи за јавну сијурносѝи” влада може на неко време обуставиѝи: ојредељења члана 27. односно личне слободе; члана 28. односно нейовредивосѝи обийаличѝи; члана 32. Односно слободе јовора и иечайѝе; члана 111. односно надлежносѝи суда”. Недовољно прецизиране формулације из напред наведеног члана, у комбинацији са, такође, недовољно дефинисаним уставним ситуацијама које кнезу дају право на издавање привремених закона мимо скупштине (чл.56), додатно су слабиле вредност уставом прокламованих права уопштено, па и оних са политичким обележјима.¹⁸ Дакле, Радикалски устав је предвиђао санкције за повреду уставних права грађана, што није било својствено Намесничком уставу, с једне стране, док са друге није познавао могућност суспензије грађанских права и слобода, као и могућност њиховог ограничавања законским путем у великој мери, за разлику од Намесничког устава. На овај начин интенција уставотворца из 1888. године је била да се грађанским правима и слободама обезбеди учинковитост и стриктно поштовање у пракси. Уз ово уставна права грађана су уређена много квалитетније у односу на раније уставе. Овим Уставом први пут је установљена забрана прогона грађана из земље, забрана изрицања смртне казне учиниоцима политичких деликата, право на неповредивост писма и депеша. Гледано са данашњег степена развијености људских права могло би се поставити питање принципа једнакости и равноправности полова, које као такво није третирано овим уставом. Међутим, ни у другим уставима тог времена није било уобичајено истицање једнакости полова, као ни давање или навођење посебних права жена.

Литература

- Vodopivec, Peter. “Political Traditions in Central Europe and in the Balkans (in the light of the experience of the first Yugoslavia)”. *Yoroppa kenkyuu = European studies*, 5, Toukyou, 2006. 77–103.
- Ђорђевић, Владан. „Горњи дом Србије”. *Оѝаѝдина*, Београд, 1882.
- Каулазуов, Маша. „О грађанским правима и слободама у српским уставима и законима”. *Зборник радова Правној факултетеѝи*, 2, Нови Сад, 2004. 193–217.
- Kršljanin, Nina. “The Great National assembly of Serbia: A sovereign representative body or a political myth?”. *El Parlamentarisme en perspective historica – parlaments multinivell*, 1, Palma, 2019. 125–140.

¹⁸ З. Стојановић, „О политичким правима и слободама у Кнежевини и Краљевини Србији – уставни и законски оквири XIX вијека”, *Зборник радова Правној факултетеѝи у Нишу*, 80, Ниш, 2018, 34.

- Милетић, Исидора С. *Правни ѿрансѿланѿи и Усѿав од 1888 (уѿоредно-ѿравна сѿудија)*. Београд: Правни факултет у Београду, 2013.
- Мирковић, Зоран С. *Срѿска ѿравна исѿорија*. Београд, 2017.
- Перовић, Латинка. „Програми народне демократије у Србији друге половине XIX века”. *Токови исѿорије*, 1–4, Београд, 1999. 83–94.
- Продановић, Јаша М. *Срѿски народ у 19.веку*, књ. 4–6, *Усѿавни развиѿак и усѿавне борбе у Србији*, том 3. Београд, 1936.
- Polovhenko, Konstantin A. “Peculiarities of the legalstatus of the individual under the Constitution of Serbia 1888”. *Gaps in Russian Legislation*, 6, 2017. 111–114.
- Protić, St. Milan. *Between democracy and populism – Political ideas of the people’s radical party in Serbia (The Formative Period: 1860’s to 1903)*. Belgrade, 2015.
- Ранђеловић, Небојша. „Судство у српским уставима”. *Зборник радова Правноѿ факулѿитета у Нишу*, 49, Ниш, 2007. 261–270.
- Ранђеловић, Небојша, и Предраг Јеленковић. „Цртице српске историје права у контексту комуниколошких принципа”. *Зборник радова Правноѿ факулѿитета у Нишу*, 62, Ниш, 2012. 235–243.
- Стојановић, Здрава. „О политичким правима и слободама у Кнежевини и Краљевини Србији – уставни и законски оквири XIX вијека”. *Правни факулѿитет у Нишу*, 80, Ниш, 2018. 37–64.
- Спасојевић, Д, Сто седамдесет година од доношења првог српског устава, Пешчаник, Година III, број 3.
- Temizer, Abidin & Serbestođlu Ibrahim. *Ambassadors and Consuls of The Ottoman Empire to Serbia*. Lyon, 2021.